

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

אגדת בראשית

אגדת בראשית היא מדרש אגדה דרשני לספר בראשית, בעל מבנה ייחודי. המדרש כולל 28 יחידות דרשניות. כל יחידה מחולקת לשלושה חלקים – החלק הראשון כולל דרשות על פסוק מהתורה (מספר בראשית), החלק השני כולל דרשות על פסוק מנביאים והחלק השלישי כולל דרשה על הפסוק הראשון של אחד ממזמורי תהילים. המדרש נכתב בעברית, והוא נוצר ככל הנראה בדרום איטליה במאה התשיעית.

שם המדרש

אין לדעת מה היה שמו המקורי של המדרש, מכיוון שחכמי ימי הביניים שציטטו ממנו כינו אותו בטעות בשם 'תנא דבי אליהו'.¹ גם בעדי הנוסח של המדרש שוררת אי-בהירות ביחס לשם המדרש. בקטע גניזה קדום של המדרש² מופיע השם 'למדנו', אך שם זה נמחק ותוקן לשם 'אגדת בראשית'. לא ברור מי תיקן את שם החיבור בקטע הגניזה ומתי הוא עשה זאת. באחד מכתבי היד של המדרש,³ מופיע השם 'סדר אליהו רבה'. המדרש הודפס לראשונה תחת השם 'אגדת בראשית' בידי מנחם לונואנו בוונציה בשנת 1618, וכך הוא מכונה מאז.

ייחוס המדרש

שאלת ייחוסו של המדרש תלויה בסוגיית זמנו של המדרש. ר' אברהם בן הגר"א, שהוציא מהדורה של המדרש בוויילנה ב-1802, הניח כי אגדת בראשית היא מדרש קדום, והציע כי האמורא רב, בן המאה השלישית, חיבר את המדרש. א"ל גורדון דחה הצעה זו, וייחס את המדרש לתנא רבי מאיר. אולם, דעות אלו נדחו במחקר, מכיוון שהחוקרים השונים נוטים לאחר את זמנו של החיבור הרבה מעבר לתקופת התנאים והאמוראים.

לשון המדרש

שפתו של המדרש היא עברית. במדרש מופיעות גם מילים לועזיות ביוונית ובלטינית, אשר חלקן נפוצות בספרות חז"ל וחלקן יחידאיות. ע' קהלני ניתח את המילים הלועזיות שבמדרש וציין, כי צורת הכתיב של מילים אלו במדרש קרובה יותר למקור הלועזי מאשר לצורתן בחיבורים יהודיים אחרים. כמו כן הוא מציין, כי ישנן במדרש כמה מילים ותופעות לשוניות המצביעות על קשר לשפות רומנסיות בכלל ולשפה האיטלקית בפרט.

זמן המדרש ומקומו

י"ל צונץ ראה באגדת בראשית מדרש מאוחר, ותיארך אותו לכל המוקדם במאה ה-12, זאת בשל שימוש בתבניות לשון המעידות על איחור, כדוגמת 'שנו רבותנו' ו'יתברך שמו של הקב"ה'; שימוש במילים לועזיות וסימנים לפולמוס נגד הנצרות המצויים במדרש. ש' בובר סבר, שאגדת בראשית היא מדרש המאוחר בהרבה לרש"י. מ"ד הר תיארך את המדרש למאה העשירית. הוא התבסס על כך שהמדרש עשה שימוש בדרשות מסוג התנחומא-ילמדנו, ועל סימנים של איחור בלשון המדרש הכתוב עברית ולא ארמית, בסגנון המדרש ובמונחים שבהם הוא משתמש, וכן בסימנים לפולמוס עם הנצרות. ל' טאוגלס דנה באגדת בראשית בסדרת מאמרים ובחנה את המדרש מצד מבנהו המיוחד ומטרתו, וכן מצד הפולמוס עם הנצרות המשתקף בו ובמאפייניו. בעקבות מחקרה טאוגלס תיארכה את המדרש למאה העשירית בדרום איטליה.

1. כך מופיע בספר **ילקוט תלמוד תורה** לרבי יעקב הסקילי ובספר **ראשית חכמה** לר' אליהו בן משה וידאש. ציטוטים מן המדרש מופיעים גם ב**בראשית זוטא** לר' שמואל בן רבי נסים מסנות, אך הוא לא ציין את מקורותיו.
2. קטע גניזה זה תוארך בידי ל' טאוגלס למאה העשירית ובידי ע' אנגל לסוף ה-11. ראה: קהלני, אגדת בראשית, עמ' 22.
3. כתב יד אוקספורד 2340 המתוארך לסוף המאה ה-15.

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

ע' קהלני סבר, כי בתיארוך מדרש אגדת בראשית אין צורך להבחין בין זמן יצירת המסורות המדרשיות המצויות בו לבין עריכת המדרש עצמו, כפי שמקובל לעשות בתיארוך מדרשי חז"ל. זאת מכיוון שלדעתו, חלק גדול מהדרשות המופיעות במדרש הן פרי יצירתו של העורך, ואף הדרשות שנלקחו ממקורות קודמים עוצבו מחדש בידי העורך מבחינת הסגנון והתוכן.

קהלני מצא, כי המקור המאוחר ביותר שעורך אגדת בראשית עשה בו שימוש הוא מדרש תנחומא בובר. כרבע מהדרשות המופיעות באגדת בראשית לקוחות מתוך מדרש תנחומא בובר, כפי שהוא מצוי בידינו. לפי מ' ברגמן, שחקר את ספרות התנחומא, מדרש תנחומא בובר נערך בין המאה השישית למאה השמינית.⁴ המקור הראשון שציטט מתוך אגדת בראשית הוא החיבור בראשית זוטא של רבי שמואל ב"ר נסים מסנות, שחובר בסוף המאה ה-12. עד הנוסח הקדום ביותר של אגדת בראשית הוא קטע גניזה המתוארך למאה העשירית או לסוף המאה ה-11. בעקבות כך, קהלני שיער כי טווח הזמן שבו התחבר המדרש הוא בין המאה השמינית למאה ה-11.

קהלני צמצם את טווח הזמן הזה בעקבות כמה שיקולים נוספים: הוא טען כי מבנה אגדת בראשית מעיד על זיקה למנהג הארץ ישראלי הקדום של הקריאה התלת-שנתית בתורה,⁵ בד בבד עם היכרות עם המנהג הבבלי של הקריאה החד-שנתית. קהלני הסיק מכך, שמדרש אגדת בראשית משקף תקופת מעבר בין שני מנהגים אלו. מכיוון שגם בפיוטי ר' אלעזר בירבי קילר קיימת תופעה דומה של זיקה לשני מנהגי הקריאה בתורה, משער קהלני שזמן חיבורו של המדרש מקביל לזמנו של הפייטן, שחי בסוף המאה התשיעית או בתחילת המאה העשירית.⁶

קהלני העריך, כי עורך המדרש לא הכיר את התלמוד הבבלי. במאה העשירית התלמוד הבבלי כבר היה מוכר בארץ ישראל ובאיטליה והשפיע רבות על פסיקת ההלכה בארצות אלו, ולכן לדעת קהלני, יש להניח שעורך המדרש, שלא הכיר את התלמוד הבבלי, חי לפני המאה העשירית. בעקבות מחקרה של טאוגלס, קהלני סבור שהפולמוס האנטי-נוצרי שבמדרש אגדת בראשית נושא אופי של תקופת מעבר בין הפולמוס האנטי-נוצרי של ימי חז"ל לבין הפולמוס האנטי-נוצרי של ימי הביניים. תקופת מעבר זו מתאימה, לדעתו, למאה התשיעית. קהלני שיער, אם כן, כי המדרש נכתב ונערך במאה התשיעית.

במדרש אין עדויות היסטוריות על מיקום יצירת המדרש, אך קהלני סבור שהוא נוצר בארץ שהייתה תחת שלטון נוצרי. בנוסף, אין במדרש היכרות עם השלטון המוסלמי ואין בו השפעה של השפה הערבית. מקום עריכת המדרש, לדעת קהלני, הוא בדרום איטליה, שהייתה במאה התשיעית תחת שלטון נוצרי, בעוד שהמזרח, ארץ ישראל וצפון אפריקה היו בתקופה זו תחת שלטון מוסלמי.

4. ראה במבוא למדרש תנחומא.

5. על מנהג זה ראה במבוא למכילתא דרבי שמעון בר יוחאי, הערה שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת...

6. למרות השם הדומה, ר' אלעזר בירבי קילר איננו הפייטן הידוע ר' אלעזר בירבי קילר המכונה 'הקליר' שחי סוף התקופה הביזנטית בארץ ישראל (על פייטן זה ראה במבוא לשיר השירים רבה, הערה שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת). ר' אלעזר בירבי קילר הוא פייטן מאוחר בן המאה התשיעית או העשירית, שכלל הנראה שימש קהילה שעברה ממנהג הקריאה התלת-שנתי של בני ארץ ישראל למנהג הקריאה החד-שנתי שנהג בבבל. על הפייטן ויצירתו ראה: ש' אליצור, פיוטי ר' אלעזר בירבי קילר, ירושלים תשמ"ח.

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

